

ВИХОВУЄМО ГРОМАДЯНИНА

Морально-правові аспекти вихованості

Ірина ЛУЦЕНКО,
доктор пед. наук, доцент, заступник директора
з наукової роботи та міжнародних зв'язків Інституту
розвитку дитини, НПУ імені М.П. Драгоманова

Сьогодні громадянське виховання, якому педагоги часто відводили формальну роль в освітньому процесі, стає пріоритетним напрямом роботи з дітьми. Відтак маємо принципово змінити педагогічні підходи, усвідомити, що плекати громадянина означає не просто ознайомлювати дитину з історією та культурою рідної країни, а насамперед формувати у неї розуміння своїх прав і обов'язків у суспільстві, моральну відповідальність за свою поведінку.

Методику цієї роботи нам розробляти спільно: і в рамках оголошеної редакцією акції “Перехрестя дружби”, і в іншій діяльності. Цікаві ідеї та знахідки, про які ви напишете, будуть опубліковані в “ДВ” і додатках. Нині ж пропонуємо заглибитися в сутність проблеми.

ПЛЕКАЙМО ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ

Нині, коли в нашій країні особливо гостро постає потреба у згуртуванні суспільства навколо ідеї державності, громадянських цінностей, актуалізується завдання виховання громадянськості як моральної риси особистості. Завдяки активізації виховної роботи в усіх навчальних закладах освіта має стати провідником становлення громадянського суспільства й утвердження України як правової держави.

Громадянськість — це насамперед усвідомлення своєї причетності до життя країни, її державності, народу, його культури й традицій. У ній гармонійно поєднуються і почуття патріотизму, і моральна, і правова культура особистості.

Цю якість особистості характеризує широкий спектр почуттів: власної гідності, гордості за свою країну, її історію, причетності до її долі, поваги до держави та її законів, інституцій, впевненості у відповідності своїх дій правовим і соціально-моральним нормам, відповідальності за виконання своїх обов'язків.

Що ж має бути змістом громадянського виховання, до яких громадянських цінностей слід прилучати дошкільнят? Аналіз проблеми дає підстави виділити такі аспекти.

Аспекти громадянського виховання дошкільнят

- ♦ Права і свободи людини й дитини; повага до людини, її гідності.
- ♦ Громадянство, громадянин, держава.

- ♦ Обов'язки людини перед державою, іншими людьми. Повага до держави, її інституцій.
- ♦ Закони держави, право, законослухняність.
- ♦ Свобода і відповідальність за власні вчинки, дії.
- ♦ Рівність. Справедливість.
- ♦ Патріотизм — знання про історію та сьогодення своєї Батьківщини, відданість їй, що проявляється у ставленні — почуттях любові, гордості, причетності до її історії, культури, мови, традицій, звичаїв, сучасного життя, суспільних подій — та активній позиції, діяч на благо рідної країни.
- ♦ Гуманність. Толерантність. Доброзичливе ставлення до людей інших національностей.

Якщо не прилучати малюків до громадянських цінностей нині, коли вони особливо сприйнятливі до соціально-педагогічних впливів, ризикуємо втратити не одне покоління для своєї країни.

Важливим аспектом громадянського виховання дітей має бути ознайомлення з правами людини й дитини, їхніми обов'язками та найголовнішим правом, яке визначає місце людини в державі, — правом на громадянство.

ПЕРШЕ ПРАВО ЛЮДИНИ — ПРАВО НА ГРОМАДЯНСТВО

У різних нормативно-правових документах перелік прав починається з того, що кожна дитина має право на ім'я та громадянство. У багатьох методичних розробках пропонують у зв'язку з цим

формуванню дітей уявлення про те, що ім'я визначає їхню індивідуальність, стать, національність; розкрити значення різних імен. Однак ми не знаходимо рекомендацій щодо того, як пояснювати дошкільнятам, що таке громадянство, що означає право на нього, як воно набувається. Хоча саме це поняття і має бути стрижневим у правовому вихованні.

Сучасному старшому дошкільникові цілком доступне пояснення, що громадянин — це людина, яка є представником певної країни. І якщо людина — громадянин своєї держави, то між нею і державою (говоримо про державу України) встановлюється особливий зв'язок, який проявляється в їхніх взаємних правах та обов'язках.

Найголовніший обов'язок держави — захищати права і законні інтереси своїх громадян. Так, держава забезпечує незалежність і територіальну цілісність країни, правопорядок у ній, умови для гідного життя й вільного розвитку людей, екологічну безпеку, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я; підтримує спорт, науку, культуру, сферу дозвілля й відпочинку.

Отже, право на громадянство — це право людини на захист з боку держави, яке водночас передбачає, що громадяни держави мають виконувати обов'язки, встановлені її законами.

Дітям буде цікаво дізнатися, що їхнє громадянство визначається громадянством їхніх батьків. Так, у свідоцтві про народження (батьки можуть показати їх малюкам) вказано прізвище, ім'я, по батькові їхніх батьків і те, що вони є громадянами України. Дошкільнята мають знати, що, коли їм виповниться 16 років, кожний отримає паспорт — документ, що підтверджує громадянство України. Доцільно уточнити: якщо діти народилися в Україні і їхні батьки є її громадянами, вони набувають своє громадянство за народженням, і тому держава дбає про дотримання їхніх прав, захищає їхні інтереси.

ПРАВА ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ОБОВ'ЯЗКИ

Ознайомлюючи дітей з правами громадян України, маємо говорити й про обов'язки, визначені у Конституції. Зміст цих обов'язків цілком доступний старшому дошкільнику, і він уже може виконувати деякі з них.

Так, даючи вихованцям знання про права людини й дитини, навчаємо їх **поважати права і гідність інших людей, дбати про своїх батьків** — виконувати обов'язки в сім'ї, дошкільному закладі. Говорячи про явища суспільного життя, відзначаючи День захисника України, маємо говорити про такий почесний обов'язок як **захист Вітчизни**. Важливо навчати малят берегти суспільне багатство. Під час еколого-природознавчої роботи вчимо **не завдавати шкоди природі** рідного краю та інших місць, де вони можуть перебувати, подорожуючи з батьками. Ознайомлюючи з історією, культурою, нагадуємо, що **не можна завдавати шкоди культурній спадщині**, історичним пам'яткам. У межах

Фотоконкурс «Наші діти»

Важливо допомогти дітям усвідомити не лише свою національність, а й громадянську приналежність.

(Надіслала Лариса Левадна,
ДНЗ "Малютко", м. Сватове, Луганська обл.)

економічного виховання доцільно розповісти про обов'язок громадян України **сплачувати податки й збори**, про те, як це роблять їхні батьки, як держава використовує ці кошти. І нарешті, у межах правового виховання важливо говорити з дітьми про такий обов'язок, як дотримання законів України, виховувати у них **усвідомлену законослухняність**.

Водночас сьогодні важливо не лише виховувати дошкільнят громадянами своєї держави. Вхідження людства в нове століття, процеси глобалізації поставили перед освітою нові вимоги щодо формування прогресивних і перспективних цінностей та життєвих пріоритетів, зокрема формування нового типу особистості — **громадянина світу**. Людина має відчувати свою єдність з усім світом, чутливо відгукуватися на проблеми, спільні для всього людства, планети Земля. Тому на перший план виступають загальнолюдські цінності: милосердя, толерантне, доброзичливе ставлення до інших культур, мирне співіснування, злагода.

ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Правове підґрунтя ознайомлення дошкільнят з правами дитини забезпечують міжнародні документи про права людини й дитини, які засвідчують якісно новий етап у розвитку людства, глобальну зміну в ставленні людини до людини, світу дорослих до дітей. Серед них: Декларація про права дитини (1924 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Декларація прав дитини (1959 р.), Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру, поваги до прав людини і

основних свобод (1974 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (1990 р.).

Згідно з проголошеними в цих документах гуманістичними принципами та визначеними у них основними правами і свободами, людина й дитина зокрема є суб'єктами права у міждержавному, планетарному масштабі.

Першим документом, який виділив особливі права в контексті вже проголошених прав людини, стала Декларація прав дитини, у якій, зокрема, зазначено, що фізична й розумова незрілість дитини зумовлюють її потребу в особливій охороні й турботі, належному правовому захисті.

Відповідальність за захист прав дитини покладено на батьків, а також на педагогічних, медичних, соціальних працівників, психологів та інших людей, діяльність яких пов'язана зі сферами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту.

У ст.29 Конвенції про права дитини визначено **обов'язки, які покладаються на освіту**. Так, вона має бути **спрямована на розвиток** у повному обсязі талантів, розумових та фізичних здібностей дитини, виховання поваги до батьків, прав людини, її основних свобод, культурної самобутності, мови, цінностей, забезпечувати підготовку до життя у вільному суспільстві.

ВИХОВУВАТИ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

За фактом усесвітнього визнання прав дітей було визнано необхідність виховання в них почуття "відповідальності вільної людини", яка усвідомлює власні значущість, права, гідність, поважає себе й водночас **відчуває відповідальність за дотримання свобод інших людей**, бо визнає їхні права, поважає гідність іншого, керується принципом справедливості в процесі прийняття рішень, морального вибору.

Свобода завжди передбачає відповідальність. Важливо пам'ятати: свобода — це можливість робити заради свого щастя все, що не зашкодить щастю інших членів суспільства.

Про необхідність **формування свободи поведінки** як базової якості особистості дошкільника зазначено в Базовому компоненті дошкільної освіти. У цьому контексті свобода дитини безпосередньо пов'язується з її безпекою, залежить від обережності, обачливості, компетентності, здатності малюка до самообмежень, вихованості. Психологічні механізми такої поведінки — вольові зусилля, вибір цілей та мотивів.

Поняття "відповідальність вільної людини" передбачає також сформованість поваги до себе та інших, почуттів власної гідності й відповідальності за свої вчинки, справи, значущі не тільки безпосередньо для себе, а й для когось, найголовніше ж — здатність робити вибір, приймати рішення, враховуючи інтереси інших, моральні, соціальні норми та правила, власне, сформованість основ правових уявлень.

Таким чином, свободу дошкільника слід розглядати не лише в аспекті безпеки чи внутрішньо розкритого психологічного стану, а й у морально-правовому ракурсі, з точки зору проявів ознак відповідальної поведінки, найвищим рівнем якої є ініціативна відповідальність.

ТИПОВІ ПОМИЛКИ ПЕДАГОГІВ

Попри певний правовий прогрес людства, існує ще багато нерозв'язаних проблем і суперечностей у сфері правового виховання. Розглянемо деякі з них.

Виконання Рекомендацій ЮНЕСКО, Конвенції про права дитини передбачає **ознайомлення з правами людини й дитини**. Для реалізації цього завдання було визначено, яка інформація та про які права доступна дітям, розроблено програми, методичні посібники для вихователів, яскраві навчальні посібники для дітей. У дитячих садках почали проводити заняття з ознайомлення дошкільнят з правами дитини з використанням художніх творів, дидактичних ігор — вони виокремилися в самостійний напрям — "правове виховання дошкільників". Однак підхід, як для такого важливого, соціально значущого напрямку виховання, залишається все-таки поверховим, дещо формалізованим, зводиться подекуди до системи заходів інформаційно-розважального характеру.

На жаль, **правове виховання дошкільнят недостатньо інтегрується зі сферою морального виховання**, не завжди орієнтоване на формування базових якостей особистості малюка й тому "розпочинається" в розмаїтті тематично різнопланових інформації та заходів. Як наслідок — майже не використовується виховний потенціал, закладений у змісті інформації правової спрямованості. З іншого боку, спостерігається невинуватиме включення до новоутвореного напрямку окремих питань змісту морального виховання.

Сутність правового виховання звузилася до ознайомлення дітей з їхніми правами без зв'язку з обов'язками, забезпечення орієнтування у них на рівні інтелектуальних дій, без перенесення у спілкування і практичну діяльність.

Зокрема, виділимо широко використовуваний **прийом аналізу відомих дітям казок крізь призму порушення прав персонажів**. Наприклад, казку "Троє поросят" тепер розглядають як історію про порушення права на житло тощо. А що далі? Який виховний сенс такого препарування казок? Як на мене, після такої трансформації казка втрачає свою привабливість, яскравість, свій виховний сенс.

Оскільки узагальнений зміст певних конкретних прав втілено у слова-поняття, наприклад: *освіта, житло, відпочинок, інформація* тощо, а діти найчастіше ще не засвоїли їх повною мірою, **освітня робота практично зміщується на інформаційно-пізнавальний аспект**, тобто відбувається у

зв'язку з ознайомленням дітей зі змістом того, що є предметом певного права, словом, яке його позначає. Наприклад, коли йдеться про право на відпочинок, вихователь наводить пояснення, як можна відпочивати: лежачи, сидючи, переглядаючи передачі, або коли йдеться про право на повноцінне харчування, розповідає про його види, значення для здоров'я тощо.

Виходить, що основні показники засвоєння знань про права такі: чи розуміє дитина слова, які означають права, чи може назвати їх, розпізнати, яке право персонажа порушено в певній ситуації чи художньому творі.

Тим часом практика показує: навіть якщо в дитини є елементарні знання про свої права, які, однак, не підкріплені уявленнями про саму себе та свої обов'язки, засвоєними моральними нормами, сформованими моральними почуттями та ставленнями, навичками поведінки, ці уявлення не справляють істотного впливу на її особистість. Найчастіше результатом такого підходу є нехтування дітьми своїми обов'язками у сім'ї, байдуже ставлення до потреб рідних людей, однолітків, невміння й небажання передбачати наслідки своїх вчинків.

Ефективним правове виховання буде тоді, коли на основі знань про себе, свої права та обов'язки формуватимемо у дітей оцінні ставлення до явищ соціальної дійсності, вчитимемо їх застосовувати здобуті знання в різноманітних видах діяльності, життєвих ситуаціях.

Головні документи з прав дитини проголошують мету **виховання дітей в дусі рівності, справедливості, свободи, гідності**. Попри це, у методичних розробках з правого виховання завдання формування таких почуттів і якостей практично не ставляться.

Фотоконкурс «Намі діти»

Психологічні вправи створюють атмосферу емоційної близькості, необхідну для усвідомлення дітьми прав і свобод — своїх та інших людей.

(Надіслала Тетяна Прищепа,
ДНЗ №1 "Сонечко", смт Іванків, Київська обл.)

Тож, на жаль, маємо констатувати: сьогодні правове виховання дошкільнят здебільшого реалізується на штучно створеному змісті й майже не виходить за межі навчально-пізнавальної діяльності.

ПОНЯТТЯ: "ПРАВА ЛЮДИНИ", "МАТИ ПРАВО", "ЗАКОН"

Сьогодні права людини розглядаються як природні можливості, покликані забезпечити їй життя, недоторканність, особисту безпеку засобами правового захисту, що його здійснює держава, її інституції. Отже, варто не лише ознайомлювати дітей з предметним змістом певних прав людини і дитини, як це найчастіше буває, а найголовніше — формувати в них елементарні уявлення про те, що таке права, які вони бувають, що означає "мати право", що таке закони, хто їх установлює.

Як відомо, поняття "право" досить широке. Щоб дитина зрозуміла найвищі ступені його узагальнення, варто **ввести слово "право" у мовлення спочатку на рівні більш конкретного значення** — як зумовлену певними обставинами підставу, причину, можливість, здатність робити щось, користуватися чимось. Цікавим є приклад вживання батьками у французьких родинах висловлювань на кшталт "Ти не маєш права...", які завершуються переліком конкретних вчинків. Наприклад: "Ти не маєш права ображати молодшого брата". Звідси дитина може зробити висновок, що є те, чого вона не має права робити, і водночас є те, на що вона має право. У такий спосіб малюк практично ознайомлюється з поняттям морального права, тобто підстава робити або не робити щось впливає з моральних норм і принципів поведінки, прийнятих у певній сім'ї, колективі, соціумі, суспільстві. Отже, дитина засвоює, що робити щось по праву — означає вчиняти справедливо, правильно.

Такий підхід допомагає донести до дітей те, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах, що кожне право надає людині певну конкретну можливість, і їхній обов'язок — не порушувати чужих прав.

Наступний крок після ознайомлення дітей з правами та обов'язками — **формування уявлень про державу і закони**. Права і свободи людини (й зокрема дитини) — громадянина України — захищені законами нашої держави. Щоб у ній був порядок, установлюються спільні для всіх правила й норми — закони держави, обов'язкові для всіх громадян.

У такий спосіб уже зрозуміле дитині поняття правил, наприклад правила поведінки в колективі, сім'ї, норми поведінки, які вона засвоює під впливом морального виховання, розширюється до **розуміння законів держави як загальнообов'язкових для всіх громадян правил поведінки**. Таким чином, найвищий для дитини рівень розуміння слова "право", засвоєння якого відбувається

поступово, — це співвіднесення його значення із законами держави, що регулюють відносини людей у суспільстві, забезпечують визнання й дотримання прав громадян, їхню безпеку.

Розмовляючи з дітьми про рівність усіх людей, про необхідність визнання їхніх прав, слід наголосити і на **рівності всіх у виконанні обов'язків**, дотриманні законів держави. Тож кожний громадянин має бути законослухняним, проявляти повагу до законів та інститутів держави.

МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Самостійність та відповідальність — базові якості особистості, що мають бути сформовані на кінець дошкільного періоду життя. **Прояв самостійності** у здійсненні моральних вчинків, морального вибору — важливий показник соціально-морального розвитку дошкільника. Самостійність ґрунтується на здатності дитини мотивувати свої вчинки, усвідомлювати відповідальність за них, виходячи з моральних норм. **Моральна відповідальність**, що є усвідомленням можливості впливу на перебіг ситуації, пов'язана зі здатністю передбачати наслідки вчинків для себе і для тих, хто поруч. Проявом моральної відповідальності є відповідальна поведінка особистості щодо інших людей, визнання їхнього права на задоволення своїх потреб, як і власного.

Отже, аби дошкільник міг діяти самостійно й морально відповідально, іншими словами, на рівні “відповідальності вільної людини”, у нього мають бути сформовані чіткі уявлення не тільки про свої права, а й про наявність таких самих прав у інших дітей та дорослих.

Введення до змісту морального виховання базового правового аспекту сприятиме його збагаченню, конкретизації ставлення дитини до самої себе та до інших, розвитку рефлексії щодо ставлення до неї людей, які її оточують, та її власного ставлення до батьків, інших дорослих, однолітків, поглибленню гуманістичних аспектів міжособистісної взаємодії.

Реалізація правового виховання як важливого чинника морального становлення особистості можлива за умови інтеграції змісту і методів цих аспектів виховання — морального і правового — і наповнить останній ситуаціями реального життя, допоможе виявити сферу застосування знань та уявлень про права і обов'язки “тут і зараз” — у ситуаціях практичної взаємодії, спілкування дітей між собою, з батьками та іншими дорослими.

Щоб уявлення дошкільнят про права, як і знання моральних правил, стали регуляторами поведінки, вони мають чітко усвідомити їхню значущість та справедливість. Допоможуть у цьому **атмосфера емоційної близькості**, насичення занять, розповідей, ситуацій емоційним змістом.

Про ефективність морально-правового виховання, а отже, про вихованість дошкільника, свідчать такі результати.

Результати роботи з морально-правового виховання

- ♦ Дитина усвідомлює свою особистісну значущість; орієнтується в своїх правах, сподівається на любов, захист і догляд дорослих, проявляє самоповагу й почуття власної гідності.
- ♦ Розуміє особистісну значущість визнання прав інших людей — дітей і дорослих; визнає та поважає їхні права; усвідомлює рівність прав різних людей і дітей незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національності; гуманно, толерантно ставиться до людей.
- ♦ Визнає свої обов'язки перед іншими людьми (дорослими, дітьми) в родині, дитячому садку; перед державою та орієнтується в них; розуміє, які обов'язки може виконувати тепер і які виконуватиме, ставши дорослою; відповідальна й самостійна у виконанні своїх обов'язків.

Підсумовуючи, зазначимо: формування у дітей морально-правової вихованості має відбуватися на гуманістичних, демократичних, особистісно орієнтованих засадах. Необхідною умовою виховання в дитини почуття власної гідності, визнання прав інших людей, справедливості й відповідальності у виконанні своїх обов'язків є **суб'єкт-суб'єктна модель взаємодії педагога з вихованцями**, його емоційно-ціннісне ставлення до дітей.

Уся система дошкільної освіти й безпосередньо організація життєдіяльності дітей у дитячому садку має гарантувати дотримання прав дитини: на життя, здоров'я, розвиток, збереження її індивідуальності, вільне висловлювання своєї думки, на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, право дитини з особливими потребами на особливі піклування, захист і допомогу держави, право на освіту, відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її вікові, тощо.

Процес ознайомлення малюка з правами людини й дитини буде гармонійним, не викличе суперечностей на рівні осмислення, усвідомлення та користування ними у власній поведінці й стосунках з іншими людьми за умови **дотримання всіх прав дитини під час її перебування в дошкільному закладі та у сім'ї** (в сім'ї перелік цих прав доповнюється тими, за дотримання яких відповідають батьки, різні соціальні служби). ■

Анонс

Правова охорона дитинства — тема Всеукраїнського науково-методичного семінару, що відбувся у квітні цього року на базі НПУ ім. М.П. Драгоманова. Інформацію про захід та матеріали, представлені на ньому, читайте у наступних випусках “ДВ”